

Ittész Máté Egy rejtélyes szó a Ṛgvedában*

Tanulmányom címe természetesen nem úgy értendő, mintha csak egyetlen rejtélyes szó lenne a *Ṛgvedának* nevezett gyűjteményt alkotó himnuszokban. Az óind nyelv eme legkorábbi, a Kr. e. 2. évezred második felében keletkezett szöveges emlékei ugyanis – nem utolsósorban a hatalmas idő- és térbeli távolságból kifolyólag – gyakran állítják komoly, néha egyenesen áthidalhatatlannak tűnő nehézségek elé a modern kori nyugati értelmezőt. Kézenfekvő lenne ilyen esetekben a rendelkezésünkre álló – legalábbis térben közelebbi – indiai kommentárokhoz fordulni, ám sajnos ezekre sem feltétlenül támaszkodhatunk, hiszen fennmaradt formájukban évszázadokkal vagy inkább évezredekkel a *Ṛgveda* himnuszai után keletkeztek (a legismertebb és legterjedelmesebb *Ṛgveda*-kommentár, Sāyana műve például a Kr. u. 14. században íródott), ezért, bár az ősi védikus tradíció letéteményeseiként azonosítják magukat, mégis nyilvánvalónak látszik, hogy a bennük testet öltő értelmezői hagyomány nem vagy legalábbis nem mindig mutat valódi folytonosságot a legkorábbi szövegekkel, és a problematikus helyeken a késői kommentátorok gyakran megrekednek a naiv találgatások szintjén.

A védikus irodalommal foglalkozó modern kori nyugati filológusok és értelmezők körében ezzel együtt nagy vita dúl arról, mennyiben hagyatkozhatunk a késői védikus szövegekre és a még későbbi indiai kommentárookra a *Ṛgveda* himnuszainak interpretációja során. Itt most ezzel kapcsolatban csupán Karen Thomson kritikák kereszttüzéiben álló, de korántsem előzmények nélküli tanulmányaira¹ és a velük kapcsolatos vitákra² utalok (hangsúlyozottan anélkül, hogy a felek között állást foglalnék). Thomson egyértelműen amellet érvel, hogy a késő(bb)i indiai exegeták egész egyszerűen már nem értették a *Ṛgveda* himnu-

<https://doi.org/10.24391/KELETKUT.2022.1.51>

* Tanulmányomat hálás szívvel ajánlom Bethlenfalvy Géza emlékének, aki – bár hallgatóként személyesen nem voltam tanítványa, és csak később, már oktatóként az egyetemre kerülve ismertem meg mint idősebb kollégát – minden találkozásunk és beszélgetésünk alkalmával őszinte érdeklődéssel és barátsággal viseltetett irántam.

¹ Ezeket pontos bibliográfiai adatokkal és letölthető teljes szöveggel legkönnyebben a *The Decipherable Rigveda* című honlapon lehet megtalálni (rigveda.co.uk [2022. március 11.]).

² Ld. pl. *Journal of Indo-European Studies* 37 (2009/1–2), amely számban három neves kutató is (Peter-Arnold Mumm, Stefan Zimmer, Asko Parpola) válaszol Thomson egyik programadó tanulmányára.

szait, ezért értelmezésük során nem vehetjük alapul magyarázataikat. Ez azonban szerinte nem jelenti azt, hogy a szövegek homályosak vagy adott esetben értelmetlenek és lefordíthatatlanok lennének, ahogy egyes kutatók sugallják, hiszen a vitás szavak jelentését azok előfordulásai, kontextusai és etimológiája alapján fel lehet tární, meg lehet fejteni. Ilyen bizonytalanságok övezik Thomson szerint még az olyan közismert, a himnuszokban gyakran előforduló szavakat is, mint például az általa is részletesen elemzett *grávan*- főnév,³ amelyet a későbbi védikus ritualisztikai szövegekkel és az ind kommentárirodalommal összehangban 'préselőkö'-nek, 'sajtolókö'-nek szokás fordítani, Thomson szerint viszont eredeti jelentése 'énekes' volt, hagyományos értelmezése pedig csak későbbi félremagyarázásnak köszönhető.

Hatványozottan igazak mindezek a megfontolások az úgynevezett hapax legomenonokra, vagyis azokra a szavakra, amelyekkel az óind nyelvű korpusznak csak egyetlenegy szövegemlékében találkozunk. Ezeknek az egyszer adott szavaknak a megfejtése a szűkebb vagy tágabb kontextus alapján, esetleg a nyilvánvaló és világos etimológiai háttér segítségével olykor lehetséges, viszont gyakran szembesülünk azzal, hogy az említett szempontok sem jelentenek fogódzót, és a kérdéses szó jelentése homályban marad.

Az alábbiakban a fentebb leírtakat illusztráló példaként egy ilyen hapax legomenont mutatok be, felvázolva feltételezhető képzésmódját, lehetséges etimológiáját és szintaktikai környezetét, majd megvizsgálom, van-e esély pontos interpretációjára és fordítására.

A *salalūkam* szó egy Indrához, a védikus panteon főistenéhez intézett himnuszban (*Rgveda* 3.30) fordul elő. Ez a körülmény azonban sajnos vajmi kevésbé segíti elő a hapax értelmezését, hiszen a szöveg tematikailag az Indra-himnuszok szokásos sablonjaiból építkezik,⁴ és nem beszélhetünk arról, hogy a szó valamiféle specifikus, az interpretációt megkönnyítő kontextusba lenne ágyazva. A himnusz első strófái (1–3.) az áldozók azon vágyát juttatják kifejezésre, hogy Indra legyen jelen áldozatuknál, és szavakba öntik aggodalmukat az isten távolléte miatt. A 4–14. versszak Indra hatalmát és tetteit írja le, többek között Vṛtra és Vala démon legyőzését. Ezt követően a költő sürgeti az istent (15–17.), hogy siessen segítségére az ellenségeivel vívott harcban, végül pedig anyagi javak adományozásáért és áldásért könyörög hozzá (18–22.).

³ Karen Thomson, *The Meaning and Language of the Rigveda. Rigvedic grávan as a Test Case*. *Journal of Indo-European Studies* 29 (2001) 295–349.

⁴ Rövid jellemzéséhez ld. többek között *The Rigveda. The Earliest Religious Poetry of India*. I. Transl. by Stephanie W. Jamison–Joel P. Brereton. New York, 2014, 505. Geldner a himnuszhoz nem is fűz semmilyen bevezetőt (*Der Rig-Veda*. I. Aus dem Sanskrit ins Deutsche übersetzt und mit einem laufenden Kommentar versehen von Karl Friedrich Geldner. [Harvard Oriental Series, 33.] Cambridge [MA], 1951, 363).

A számunkra közvetlenül érdekes tizenhetedik strófa a következőképpen hangzik (fordításomban a vitatott szót, illetve szerkezetet egyelőre kihagyom):⁵

(1) *Ṛgveda* 3.30.17

<i>úd vṛha</i>	<i>rákṣaḥ</i>	<i>sahámūlam</i>	<i>indra</i>
fel ránt.IMP.ACT.2SG	démon.ACC	gyökérrel_együtti.ACC	Indra.VOC
<i>vṛścā</i>	<i>mādhyam</i>	<i>prátṃ</i>	<i>ágram</i> <i>śṛñhi</i>
szétvág.IMP.ACT.2SG	közép.ACC	PREV	hegy.ACC szétzúz.IMP.ACT.2SG
<i>á</i>	<i>kīvataḥ</i>	<i>salalūkam</i>	<i>cakartha</i>
PREP	milyen_hosszú.ABL	?	csinál.PRF.ACT.2SG
<i>brahmadviṣe</i>	<i>tāpuṣim</i>	<i>hetim</i>	<i>asya</i>
imát_gyülölő.DAT	izzó.ACC	fegyver.ACC	dob.IMP.ACT.2SG

„Ó, Indra, irtsd ki a démont gyökerestül, vágd szét a közepét, zúzd szét a hegyét. Milyen régóta [*salalūkam cakartha*]! Hajtsd izzó fegyveredet az ima gyülölőjére!”

Ami az értelmezést illeti, jól jellemzi a szót övező nehézségeket, hogy Manfred Mayrhofer etalonnak számító etimológiai szótáraiban, bár röviden bemutat néhányat a korábban felvetett értelmezések közül, tömören így fogalmaz: „unklar”,⁶ illetve „ohne gesicherte Übersetzung und Deutung”.⁷ Mindezekkel együtt mégis Pischel⁸ értelmezését tartja elsősorban megemlítendőnek (így aposztrofálja: „möglicherweise”), aki főnévként fogja fel a szót, és „Nachsicht” (‘elnézés, türelem, kímélet’) jelentést tulajdonít neki. Pischel etimológiai indoklása nem túlságosan meggyőző, ugyanis párhuzamként csak a prákrit *salalī-* szóra tud hivatkozni, amelynek jelentése (‘tisztelet, ragaszkodás, hűség, odaadás, rajongás’) azonban véleményem szerint meglehetősen távol áll a *salalūka-* általa feltetelezett értelmétől.⁹ Pischelt követi mérvadónak számító *Ṛgveda*-fordításában

⁵ A strófát (és a *Ṛgvedából* származó további részleteket) a van Nooten–Holland-féle „restituált” szövegkiadás alapján idézem (*Rig Veda. A Metrically Restored Text with Introduction and Notes*. Ed. by Barend A. van Nooten–Gary B. Holland. [Harvard Oriental Series, 50.] Cambridge [MA]–London, 1994, 152), de *prátṃ* írásmódot használok a kiadás „*prāti*” megoldása helyett ott, ahol a *samhitā-pāthában* *praty* szerepel. A morfológiai glosszák alkalmazásában a *Leipzig Glossing Rules* elveit követem (<https://www.eva.mpg.de/lingua/pdf/Glossing-Rules.pdf>; 2022. március 1.).

⁶ Manfred Mayrhofer, *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch des Altindischen. A Concise Etymological Sanskrit Dictionary*. III. Heidelberg, 1976, 448 (a továbbiakban: *KEWA*).

⁷ Manfred Mayrhofer, *Etymologisches Wörterbuch des Altindoarischen*. II. Heidelberg, 1996, 712 (a továbbiakban: *EWAla*).

⁸ Richard Pischel–Karl F. Geldner, *Vedische Studien*. III. Stuttgart, 1901, 204–205.

⁹ Pischel a *salalī-*t az óind *salila-* ‘víz’, *ardhamāgadhī* prákrit *salilā-* ‘folyó’ szavakkal együtt egy, a *Dhātupāthában* említett ‘megy’ jelentésű *√sal* (*salati*) igéhez köti (ez utóbbiról ld. Thomas Zachariae, Wurzel idg. *sel* im sanskrit. *Kuhn’s Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 33

Karl Geldner is, de ő a „Nachsicht” szó után kérdőjelet tesz, jelezve az értelmezés bizonytalanságát.¹⁰

Pischel interpretációja szintaktikailag azt jelenti, hogy a *salalūkam* szó accusativusban álló főnévként a közvetlenül utána álló *cakartha* igealak tárgyi bővítőménye, amellyel együtt úgynevezett funkcióiágés vagy könnyű ígés szerkezetet alkot.¹¹ Pischel a strófa harmadik *pādáj*-át ennek megfelelően egészében véve így fordítja: „wie lange hast du schon Nachsicht geübt?“, azaz „mily sokáig gyakoroltál már türelmet? (= mily sokáig voltál már elnéző?)”.

Hasonló elemzéshez vezet a szentpétervári szanszkritszótár által megadott jelentés figyelembevétele is, amely „müßiges Umherschweifen”, azaz „céltalan kóborlás” nomen actionisként, vagyis cselekvést kifejező főnévként veszi a szót (e javaslat etimológiai alapjáról lásd alább):¹² „mily sokáig csináltál/végeztél (céltalan) kóborlást?“, azaz „mily sokáig kóboroltál?” Mindkét említett interpretációt a strófa imperativusi felszólításainak fényében kell értelmeznünk: a beszélő kéri Indra istent, hogy pusztítsa el a démont, és mintegy felhívja a figyelmét arra, hogy ezt már régen meg kellett volna tennie, ehelyett azonban tétlenül nézte kártékony tevékenységét.

Főnévként interpretálja a szót legújabbán Birgit Anette Olsen is,¹³ aki a védikus *salalūkam*-ot latin és örmény párhuzamok segítségével véli megfejthetőnek (az etimológiáról lásd később), és ennek megfelelően „salty ground” jelentésben értelmezi a védikus hapaxot is. A strófa utolsó sorát így fordítja: „For how long have you been making salt ground!” („Mily régóta készítesz sós talajt!”) Látható, hogy Olsen nem nomen actionisi jelentéssel számol, és a *cakartha* igét

[1895] 444–453), amely nyelvjárási változata az alább tárgyalt $\sqrt{sr/sar}$ gyöknek. Nem világos számomra, milyen szemantikai megfontolások állnak ennek a hipotézisnek a háttérben: hogyan köthető össze a ’tisztelet, ragaszkodás, hűség, odaadás, rajongás’ jelentés a ’megy’ igével?

¹⁰ Geldner, *i. m.*, 365. Ugyanígy jár el újabbán Michael Witzel is: *Rig Veda. Das heilige Wissen. Dritter bis fünfter Liederkreis*. Übers. von Michael Witzel–Toshifumi Gotō–Salvatore Scarlata. Berlin, 2013, 55.

¹¹ A funkcióiágés (vagy könnyű ígés, illetve támasztóiágés) szerkezeteken – egy némiképp egyszerűsítő definíció szerint – itt most olyan névszó+ige felépítésű szerkezeteket értek, amelyek lexikális jelentése a névszói tagban összpontosul, míg az igei tag, az ún. funkcióiage elsősorban grammatikai szerepekkel (pl. az igeidő, igemód, szám és személy kategóriák kifejezése) rendelkezik. E szerkezetek szemantikai értelemben vett feje tehát a névszó, az igei tag csak a szintaktikai fej szerepét tölti be. A funkcióiágés szerkezetekről (elsősorban a védikus óind nyelv vonatkozásában) részletesen ld. Ittész Máté, *Funkcióiágés szerkezetek a védikus óind nyelvben*. Habilitációs dolgozat (ELTE BTK). Budapest, 2016 (<http://real.mtak.hu/34842/> [2022. szeptember 20.]).

¹² Otto Böhtlingk–Rudolf Roth, *Sanskrit-Wörterbuch*. VII. St. Petersburg, 1875, 838; ezt követi Monier Monier-Williams, *A Sanskrit–English Dictionary*. New edition ... with the collaboration of Ernst Leumann–Carl Cappeller. Oxford, 1899, 1189 („aimless wandering”).

¹³ Birgit Anette Olsen, Armenian *dalown* ‘Jaundice’ and the IE Suffixes *-g^{on}-, *-gon- and *-don-. In: *In honorem Holger Pedersen. Kolloquium der Indogermanischen Gesellschaft vom 26. bis 28. März 1993 in Kopenhagen*. Hrsg. von Jens Elmegård Rasmussen. Wiesbaden, 1994, 336–338.

sem könnyű ígének vagy funkcióigének tekinti, hanem lexikális jelentésű főigének (‘létrehoz, megteremt, csinál’).¹⁴

A *salalūkam* morfológiai tulajdonságai, pontosabban az *-am* végződés azonban megengedi a melléknévként vagy határozószóként történő interpretációt is. Mindkét megoldás szintaktikailag is járható útnak bizonyul. Ha melléknévként értelmezzük a szót, akkor a strófa első *pādájának rákṣaḥ* főnevét¹⁵ értve mellé¹⁶ azt tehetjük fel, hogy a \sqrt{kr} ‘tesz, csinál’ ige itt kettős accusativusi szerkesztéssel úgynevezett faktitív kopulaként áll: „mily régóta / mily sokáig tetted őt kóborlóvá?”, azaz „mily sokáig hagytad, hogy ide-oda kóboroljon?”¹⁷ A szót azonban adverbiumként is felfoghatjuk, ekkor a \sqrt{kr} ige inattingens értelmű, és szintaktikai szempontból intranzitívként viselkedik:¹⁸ „mily sokáig cselekedtél/tevékenykedtél céltalanul kóborolva?” Akármelyiket választjuk is e két értelmezés közül, a kifejezést egyik esetben sem tekintjük funkcióigés szerkezetnek vagy általában véve tárgyas szintagmának.

Láthatjuk, hogy a *salalūkam* szó értelmezési lehetőségeit pusztán szintaktikai megfontolások alapján nem tudjuk leszűkíteni, sőt, valójában még a mondatnani kategóriáját sem lehet tisztázni ilyen eszközökkel. Következő kérdésünk

¹⁴ A védikus \sqrt{kr} ige különféle jelentéseiről és funkcióiról nyelvtipológiai szemszögből ld. Máté Ittész, *The Root kr in the Rigveda from a Typological Perspective*. In: *Zurück zur Wurzel. Struktur, Funktion und Semantik der Wurzel im Indogermanischen. Akten der 15. Fachtagung der Indogermanischen Gesellschaft vom 13. bis 16. September 2016 in Wien*. Hrsg. von Melanie Malzahn–Hannes A. Fellner–Theresa-Susanna Illés. Wiesbaden, 2022, 99–119; funkcióiégei és segédigei használatáról vö. továbbá Máté Ittész, *Light Verb, Auxiliary, Grammaticalization: The History of the Vedic Periphrastic Perfect*. *Die Sprache* 54 (2020/2021 [2022]) 95–129.

¹⁵ Esetleg a rákövetkező negyedik *pādából* kikövetkeztethető *brahmadviṣ-* szót.

¹⁶ Erre látszik utalni Grassmann (Hermann Grassmann, *Wörterbuch zum Rig-Veda*. 6., überarb. und ergänzte Aufl. bearb. von Maria Kozianka. Wiesbaden, 1996, 1491) kontextusra utaló megjegyzése is („– (rákṣas) cacartha”), bár *Ṛgveda*-fordításában más megoldást választ: „Wie weit bist du umhergeschweift vergeblich?” (*Rig-Veda*. Übersetzt und mit kritischen und erläuternden Anmerkungen versehen von Hermann Grassmann. I. Leipzig, 1876, 78), ami feltehetőleg egy olyan *nomen actionis*-felfogáson alapszik, mint amelyet például a pétervári szótárban is látunk (ld. fentebb).

¹⁷ Vö. Jamison–Brereton, *i. m.* I. 507: „How far have you sent it scooting?”

¹⁸ Bizonyos szöveghelyek ugyanis arra látszanak utalni, hogy a \sqrt{kr} ígének létezik egy ún. agentív-inattingens, szintaktikailag intranzitív használata is. Ld. pl. *tāthā kṛṇu yāthā ... uśmāsi ...* (*Ṛgveda* 1.30.12bc) „Cselekedj úgy, ahogy akarjuk.” (Agentivitáson Martin Joachim Kümmel, *Das Perfekt im Indoiranischen. Eine Untersuchung der Form und Funktion einer ererbten Kategorie des Verbums und ihrer Weiterentwicklung in den altindoiranischen Sprachen*. Wiesbaden, 2000, 191–194 nyomán azt értem, hogy az ige első aktánsa az ágens, míg az inattingens kifejezés arra utal, hogy az ágens által kontrollált cselekvés nem érint közvetlenül egy második aktánt.) Ezzel szemben Keydana (Götz Keydana, *Infinitive im Ṛgveda: Formen, Funktion, Diachronie*. [Brill’s Studies in Indo-European Languages and Linguistics, 9.] Leiden, 2013, 276–277) a *kṛṇu* igealakot az ímént említett példában is tranzitívnek fogja fel: tárgya a generatív szintaxis értelmében vett (kis) *pro*, amely az itt nem idézett első *pāda tad* névmásával koreferens („so mache es”). Megjegyezhetjük, hogy elméletileg minden intranzitívnek tűnő esetben lehetséges valamilyen „rejtett” tárgyat feltételezni.

az, hogy milyen konklúziókat vonhatunk le szóképzési tulajdonságaiból, illetve az öt alkotó elemek feltételezhető etimológiájából. Részben megelőlegezve az alább leírtakat: bár a két most vizsgálandó szempont figyelembevétele ideális esetben eredményre vezethetne, a *salalūkam* szónál sajnos ezek sem teszik lehetővé biztos következtetések levonását.

Összpontosítsunk először arra, ami hapaxunkkal kapcsolatban ezen a téren többé-kevésbé biztosra vehető. Valójában csak egyetlen ilyen tényező van, mégpedig az, hogy a szó nagy valószínűséggel egy *-ūka-* névszóképzőt tartalmaz.¹⁹ Ezért mindenekelőtt vizsgáljuk meg, mi jellemzi az óind nyelv egyéb *-ūka-* (a védikusban többnyire hangsúlyos *-ūka-*) képzős származékait, hátha ezek segítségével közelebb jutunk az általunk vizsgált szó értelmezéséhez. A kérdést Albert Debrunner rövid, de alapos és kimerítő összefoglalása²⁰ nyomán tekinthetjük át.

Az óind nyelv *-ūka-* képzős névszói két csoportra oszthatók: az első csoportba olyan szavak tartoznak, amelyekben a képző világosan valamilyen reduplikált igetőhöz járul, a második csoportba pedig olyanok, ahol a *tō* – legalábbis felismerhető formában – nem tartalmaz reduplikációt. Míg az első csoport névszóinál egyértelmű, melyik ige-*gyök* jelenti a képzés alapját, addig a második többnyire etimológiailag homályos szavakat foglal magában, melyek közül többnél komolyan felvetődött az idegen eredet, a más nyelvből történt átvétel lehetősége is.

A reduplikált tövet tartalmazó származékokkal Pāṇini két külön *sūtrá*ban (3.2.165–166) foglalkozik,²¹ és konkrétan négy ige-t említ, amelyeknél ez a képzés használatos.

(2) Pāṇini: *Aṣṭādhyāyī* 3.2.165

jāgur ūkaḥ

„Az *-ūka-* [képző járul] a *√jāgr* [igéhez abban a jelentésben, hogy az ágens saját szokása, természete, ügyessége szerint hajtja végre a cselekvést].”²²

jāgarūka- 'éber' (*√jāgr*²³ 'éberben van, éber, felébred')

¹⁹ A „nagy valószínűséggel” kitétel arra utal, hogy százszázalékos biztonsággal az sem zárható ki, hogy esetleg csak a *-ka-* elemet kell képzőnek felfognunk.

²⁰ [Jakob Wackernagel–]Albert Debrunner, *Altindische Grammatik*. II, 2. *Die Nominalsuffixe*. Göttingen, 1954, 498–499 (a továbbiakban: *Ai. Gr.* II, 2).

²¹ *The Aṣṭādhyāyī of Pāṇini*. III. Translated into English by Srisa Chandra Vasu. Allahabad, 1894, 474; Rama Nath Sharma, *The Aṣṭādhyāyī of Pāṇini*. III. New Delhi, 2002², 454.

²² A két idézett szabályhoz az utóbbi kitétel (ti. „abban a jelentésben, hogy az ágens saját szokása, természete, ügyessége szerint hajtja végre a cselekvést”) a 3.2.134 szabályból értendő oda, ugyanis Pāṇini innentől kezdve egészen a 177. *sūtráig* az ilyen jelentésű névszói származékokat tárgyalja.

²³ Itt jegyzem meg, hogy a szanszkrit ige-*gyököket* „hagyományos” (a normál egyszótagos típusnál alapfokú) formájukban tüntetem fel (és nem az újabb, indogermanisztikai szempontokat

(3) Pāṇini: *Aṣṭādhyāyī* 3.2.166

yajajapadaśām yaṅah

„[Az *-ūka-* képző járul] a \sqrt{yaj} , \sqrt{jap} , $\sqrt{daś}$ (hagyományosan használt formájában: $\sqrt{damś}$) [igékhez], ha *-ya-* [affixum] követi őket (azaz az *-ūka-* képző járul a nevezett igék intensivumi tövéhez), [abban a jelentésben, hogy az ágens saját szokása, természete, ügyessége szerint hajtja végre a cselekvést].”

yāyajūka- ’gyakran áldozó’ (\sqrt{yaj} ’áldoz’)

jañjapūka- ’ismételten imaformulákat mormoló’ (\sqrt{jap} ’suttog, mormol’)

dandaśūka- ’harapós, mardosó; (főnévként:) kígyó’ ($\sqrt{damś}$ ’harap’)

Pāṇini nyelvtana szerint tehát az *-ūka-* képzős szavak mind olyan cselekvőt neveznek meg, aki az adott cselekvést szokása, természete vagy ügyessége, képessége szerint hajtja végre.

Ami a formai oldalt illeti, a 166. *sūtra* három igénél a – sajátosan reduplikált²⁴ – intensivumi töből való képzést írja elő. A kivételt a 165. *sūtrában* említett $\sqrt{jāgr}$ ige *-ūka-* képzős származéka jelenti, amely azonban egy szokatlan módon kétszótagos igegyökre épül, és így annak ellenére, hogy nem intensivumi képzés, a másik három esethez hasonlóan végső soron mégis reduplikációt, ráadásul sajátos reduplikációt tartalmaz. Ennek az az oka, hogy ez az úgynevezett szekunder igegyök eredetileg a $\sqrt{jr/gr}$ ige hosszú reduplikációs magánhangzójú perfectumtöve (*jāgár-/jāgr-* ’ébreden van’) volt, és csak az idők során értelmeződött át, és kapott másodlagosan „igegyökstátuszt”.²⁵ Ugyanakkor a *jāgarūka-* szemantikailag is rokonítható a másik három példával, amennyiben bizonyos értelemben az intensivumi származékokéhoz hasonló jelentéssel rendelkezik: ’éber’, azaz aki folyamatosan, állandóan ébreden van.²⁶

érvényesítő gyakorlat szerint a *guṇa*-fokú változatukban, ahogy azt például az *EWAia* is teszi. Ebben kifejeztem a következő munkát követem: Chlodwig H. Werba, *Verba Indoarica. Die primären und sekundären Wurzeln der Sanskrit-Sprache*. Pars I. *Radices primariae*. Wien, 1997 (a továbbiakban: *VIA*).

²⁴ Az intensivumi reduplikáció szabályairól röviden: Louis Renou, *Grammaire sanscrite*. Paris, 1996³, 479–481. A védikus intensivumról általában: Christiane Schaefer, *Das Intensivum im Vedischen*. Göttingen, 1994.

²⁵ Az ige hosszú magánhangzós perfectumi reduplikációjáról, ennek indoeurópai alapnyelvi előzményéről és a perfectumtő igegyökként történő átértelmezéséről ld. Schaefer, *i. m.*, 28–30; Thomas Krisch, *Zur Genese und Funktion der altindischen Perfekta mit langem Reduplikationsvokal. Mit kommentierter Materialsammlung*. (Innsbrucker Beiträge zur Sprachwissenschaft, 87.) Innsbruck, 1996, 24; Kümmel, *i. m.*, 191–194; *Lexikon der indogermanischen Verben (LIV)*. Hrsg. von Helmut Rix et al. Wiesbaden, 2001², 245–246.

²⁶ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az intensivum eredeti funkciója minden bizonnyal inkább az ismétlődő cselekvés kifejezése volt (tehát frekventatív-repetitív, illetve iteratív jelleggel

A Pāṇini-*sūtrák*ban említett, az ott leírtaknak megfelelően képzett szavak közül három már a védikus óind nyelvből is adatolt, igaz, a korai védikus korszakot²⁷ jelentő *Ṛgvedá*ból csak az egyikük (éppen a *jāgarūka*-), és az is csak egyetleneszer:

(4) *Ṛgveda* 3.54.7ab

<i>samānyā</i>	<i>vīyute</i>	<i>dūrēante</i>	
egyformán	elválasztott.DU.NOM	távolban_végződő.DU.NOM	
<i>dhruvé</i>	<i>padé</i>	<i>tasthatur</i>	<i>jāgarūke</i>
szilárd.SG.LOC	hely.SG.LOC	megáll.PRF.ACT.3DU	éber.DU.NOM

„Egyformán, [de mégis] elválasztva, (az Ég és a Föld,) akiknek vége távoli helyeken van, szilárd helyen éberén állnak.”

A *dandaśūka*- az óvédikus periódusba tartozó *Yajurveda* gyűjtemény *saṃhitā*inak verses (*mantra*) részeiben fordul elő első alkalommal (pl. *Taittirīya-saṃhitā* 1.8.14.1; 6.1.10.4; *Vājasaneyi-saṃhitā* 10.10; továbbá pl. *Mahābhārata* 1.18.11b; 1.34.10a; 5.35.54a),²⁸ míg a *yāyajūka*- a középvédikus, prózai *Śatapatha-brāhmaṇától* (1.7.3.14; 4.1.2.15) fogva adatolt (lásd még pl. *Mahābhārata* 13.60.9c).

A Debrunner által említett egyéb deverbális származékok, amelyek reduplikált igetöből vannak képezve, de csak későbbi (epikus vagy klasszikus szanszkrit) szövegekből adatoltak, noha a képzésük alapjául szolgáló intensivumi tő maga személyragos igei, illetve participiumi formában két esetben már korábbról is ismert, a következők:

rendelkezett), és csak később alakultak ki az egyéb jelentések. Mindazonáltal az óindben már a *Ṛgvedá*ból is vannak példáink a kontinuatív-duratív funkcióra (amely a *jāgarūka*- jelentésében is felfedezhető). Az intensivum funkcióiról ld. Schaefer, *i. m.*, 72–99.

²⁷ A védikus kor periodizációjáról ld. Kümmel, *i. m.*, 5–6.

²⁸ Főnévként, 'kígyó' jelentésben (ld. fentebb) csak az epikus szanszkritól kezdve találkozunk a szóval (pl. *Mahābhārata* 14.36.23c; *Yājñavalkya-smṛti* 3.197). Az egyik *Taittirīya-saṃhitā*-szöveghely (6.1.10.4: *sarpāṇām dandaśūkānām* „mar[dos] kígyóknak [plur. gen.]”) alapján bizonyosnak látszik, hogy a főnévi használat éppen ebből a jelzős szerkezetből, illetve ennek színönimáiból vonódott el (vö. a plur. instr. esetben álló *dandaśūkair* ... *ahibhiḥ* „mar[dos] kígyókkal” *Mahābhārata* 8.14.7b kifejezést is). Az említett *Taittirīya-saṃhitā*-helyen (6.1.10.4) a szó fosztóképzővel is megjelenik: *ādandaśūka*- 'nem maró'. Ugyanez a védikus szöveghely egy figyelemreméltó szintaktikai érdekességet is mutat, tudniillik mind a fosztóképző nélküli, mind a fosztóképzős melléknév a létigével együtt az egyszerű ige helyetti körülíró szerkezetként áll: *dandaśūkās tāṃ sāmāṃ sarpāḥ syus* „abban az évben a kígyók harapnának”, illetve *ādandaśūkās tāṃ sāmāṃ sarpā bhavanti* „abban az évben a kígyók nem harapnak”. Ilyen körülírásban fordulnak elő számos alkalommal és tipikusan a (rövid magánhangzós) *-uka*- képzővel alkotott névszók (ld. *Ai. Gr.* II, 2. 481–482).

- (5) *jañjapūka-* 'folyamatosan imaformulákat (mantrákat) mormoló' (Bāṇa: *Harsacarita* p. 123 [K. P. Parab kiadásának oldalszámozása alapján]); vö. intens. med. part. *jañjapyāmāna-* (*Śatapatha-brāhmaṇa* 11.5.5.10), a *√jap* 'suttog, mormol' igéből;²⁹
- (6) *vāvadūka-* 'bőbeszédű, fecsegő' (pl. *Mahābhārata* 12.19.24d); vö. intens. praes. sing. 3. *vāvadīti* 'újra és újra hangzik' (*Ṛgveda* 6.47.31b) stb., a *√vad* 'hangot ad, mond, beszél' igéből;³⁰
- (7) *dandahūka-* 'teljesen elégető' (Candragomin: *Candravṛtti* comm. ad *Aṣṭādhyāyī* 3.2.166); vö. intens. med. part. *dandahyamāna-* (*Mahābhārata* 8.30.4 utáni interpoláció [a kritikai kiadás szerint]); intens. imperat. sing. 2. *dandagdhi* (*Bhāgavata-purāṇa* 6.8.23) stb., a *√dah* 'éget' igéből.³¹

Ami a további *-ūka-* képzős névszókat illeti, ezek egyike sem köthető egyértelműen valamilyen szinkron szempontból létezőnek tekinthető szanszkrit ige-gyökhöz vagy ige-tőhöz, éppen ezért intensívumi vagy azzal rokonítható jelentésük sincs, és etimológiájuk is általában homályos.³² A védikus korszakból az alábbiakat ismerjük:

- (8) *ūlūka-* 'bagoly' (*Ṛgveda* 10.165.4a); vö. lat. *ulucus* 'macskabagoly, bagoly' (Servius comm. ad Verg. *Ecl.* 8.55), továbbá *ulula* 'bagoly', *ululare* 'huhog';³³
- (9) *bṛbūka-* '?' (*Ṛgveda* 10.27.23d);³⁴

²⁹ Schaefer, *i. m.*, 46, 54, 96.

³⁰ Schaefer, *i. m.*, 177–178.

³¹ Schaefer, *i. m.*, 55.

³² Az alább felsorolt szavak közül három (*maṇḍūka-*, *śuśulūka-*, *bṛbūka-*) az itt elemzett *salalūkammal* együtt Kuiper 383 tételből álló listájában is szerepel, amely olyan rigvédikus szavakat foglal magában, amelyek véleménye szerint „have little or no chance of being Indo-European origin”. Ld. Franciscus B. J. Kuiper, *Aryans in the Rigveda*. Amsterdam–Atlanta (GA), 1991, 89–93.

³³ Vö. Michiel de Vaan, *Etymological Dictionary of Latin and the Other Italic Languages*. (Leiden Indo-European Etymological Dictionary Series, 7.) Leiden–Boston, 2008, 638. Pokorny (és az ő nyomán de Vaan is) egy indoeurópai alapnyelvi hangutánzó „*ul-” 'huhog' gyököt rekonstruál (Julius Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*. I. Bern–München, 1959, 1105), amely tényleg a legkézenfekvőbb és legvalószínűbb feltételezés.

³⁴ Erről a szóról Debrunner (*Ai. Gr.* II, 2. 498–499) nem tesz említést az *-ūka-* képző tárgyalása során. *KEWA* II. 44 és *EWAia* II. 231 szerint eredete és jelentése egyaránt homályba vész. A szó szűkebb környezete hemzseg a homályos szavaktól: jellemző, hogy Jamison és Brereton fentebb (4. jegyzet) hivatkozott új *Ṛgveda*-fordításában a strófában hat kérdőjel is található.

(10) *maṇḍūka-* 'béka' (*Rgveda* 7.103.1d stb.);³⁵

(11) *urūka-* 'végbél'³⁶ (*Aitareya-brāhmaṇa* 2.7.10).³⁷

A *salalūkaméval* azonos szótagszáma, hasonló hangalaki és ritmikai felépítése miatt különösen figyelemreméltó lehet az utolsóként említhető szó:

(12) *śusulūkā-* '<egy bizonyos madár>' (*Maitrāyaṇī-saṃhitā* 3.14.17; itt a *padapāṭhāban* a szó *suśilūkā-* formában szerepel,³⁸ és ez utóbbi található meg a *Vājasaneyi-saṃhitāban* is [24.36]); vö. *śusulūkayātu-* '<egy *śusulūka/ā-* formájában megjelenő démon>' (*Rgveda* 7.104.22a).

A *śusulūkā-* etimológiája sajnos bizonytalan,³⁹ de a még mindig legvalószínűbb elképzelés szerint itt is valamilyen hangutánzó eredetű lexémával állhatunk szemben. Ugyanakkor, mivel legkorábbi előfordulásakor, a *Rgveda* 7.104.22a szöveghelyen a *śusulūkayātu-* szó közvetlenül az *ulūkayātu-* '<egy bagoly formájában megjelenő démon>' után áll, nem zárható ki az a lehetőség sem, hogy az utóbbi (lásd fentebb a (8)-as pontot) valamilyen asszimilatív hangalaki hatással kell számolnunk, és a szó eredeti formája – legalábbis részben – más volt. Mindez azt jelenti, hogy a *śusulūkā-* a kecsegtető hangalaki-ritmikai hasonlóság ellenére nem aknázható ki elemzésünk során.

A *salalūkam* hapax legomenon interpretációja során az eddig tárgyalt *-ūka-* képzős szavak közül a fent már említett szempontok miatt a reduplikált

³⁵ Felvetődött (ld. *Ai. Gr.* II, 2. 498; *EWAia* II. 295), hogy eredetileg ez a szó is reduplikációt tartalmazhatott: **maṇḍūka-* (a retroflexió talán prákritizmus?) < **mandūka-* < **ma-md-ūka-* a \sqrt{mad} 'örül valaminek, megmámorosodik' gyökből. Még ha ez az első látásra meglepő kapcsolat (vagyis 'örül' ~ 'béka') a kizárólag lexikográfusoknál megtalálható *nandaka-/nandana-* 'béka' szóban rendelkezik is szemantikai párhuzammal (vö. \sqrt{nand} 'örül'; ld. *KEWA* II. 132, 561), az ötlet ennek ellenére meglehetősen bizonytalan, és nem érdemes rá építenünk.

³⁶ A kommentárok a szót 'bagoly' jelentésben értelmezik. Ennek a téves interpretációnak az okairól ld. Johanna Narten, *Die sigmatischen Aoriste im Veda*. Wiesbaden, 1964, 226/684. jegyzet.

³⁷ Létezik még egy *valūka-* melléknév (pl. *Pañcaviṃśa-brāhmaṇa* 17.1.15), amely a kommentátorok szerint színjelölés ('piros' vagy 'fekete'), de a jelentése (és így természetesen az etimológiája) valójában teljesen bizonytalan, ezért az elemzés szempontjából lényegében irreleváns (ld. *EWAia* II. 525). A későbbiről adatolt szavak (ld. *Ai. Gr.* II, 2. 498) szintén keveset tesznek hozzá a kérdéshez. Messzire vezetne a fentivel esetleg rokon, rövid magánhangzós *-uka-* képzővel ellátott névszók bevonása az elemzésbe (ez utóbbiról ld. *Ai. Gr.* II, 2. 480–483). A klasszikus szanszkrit nyelvben találunk olyan szavakat, amelyek mindkét képzővel előfordulnak (pl. *bhallūka-/bhālūka-/bhalluka-/bhāluka-* 'medve'). Ez minden bizonnyal valamilyen másodlagos keveredésnek köszönhető, de talán ritmikai okokkal, a képző előtti szótag súlyának hatásával is számolnunk kell (*Ai. Gr.* II, 2. 498).

³⁸ Ez a későbbi forma – figyelembe véve az összetételi előtagként felfogható *su-t* ('jó, jól') – véleményem szerint valamilyen népetimológiás beleézés és átalakítás eredménye lehet.

³⁹ Ld. *KEWA* III. 360; *EWAia* II. 648.

deverbális származékokat érdemes figyelembe vennünk (a kétes etimológiájú *śuśulūkā-* szót az imént leírtak értelmében sajnos nem). Ez a csoport annál is inkább releváns lehet, mert az általunk vizsgált szóval kapcsolatban is komolyan felvetődött a reduplikált ige-tőből történő képzés lehetősége. Ez az ötlet a nyugati nyelvészek körében először Hermann Grassmann-nál fogalmazódott meg,⁴⁰ aki úgy véli, a *salalūka-* (feltételezett jelentése szerinte: „zerflossen oder umherschweifend”, vagyis „szétfolyó vagy kóborló”) egy reduplikált intensívumi **sal-sal-* tőből és így végső soron (Grassmann írásmódjával) a „sal = sar, sr” gyökből származik. Bár nem fejt ki részletesen, Grassmann nyilvánvalóan a \sqrt{sr} ’fut, elfut, siet’ gyök⁴¹ nyelvjárási (az *r* helyett *l* likvidát⁴² tartalmazó) változatára gondol, a tőben pedig egyfajta disszimilációt, illetve haplológias egyszerűsödést feltételez (**sal-sal-* > *sal-al-*).

Grassmann javaslata egyébiránt nem újkeletű, ugyanis már maga Yāska (Kr. e. 7–5. sz.?) is felveti egyik lehetőségként *Nirukta* című etimológiai munkájában (*Nirukta* 6.3):⁴³

(13) *sararūkaṃ vā syāt, sarter abhyastāt*
 „vagy *sararūkaṃ* lehet, a \sqrt{sr} (gyök)ből reduplikációval”

Ezzel szemben például Edward W. Hopkins egyértelműen elveti a reduplikációt, és az *-ūka-* képző előtt egy, a *salilā-* ’folyó, hullámzó; víz, tenger’ szóval ekvivalens **salala-* tövet vél felfedezni,⁴⁴ amelyek minden bizonnyal az alapnyelvi **sal-* ’só’ főnév származékai⁴⁵ (*-ila-*, illetve *-ala-* képzővel).⁴⁶

⁴⁰ Grassmann, *Wörterbuch*, 1491. Vö. továbbá [Jakob Wackernagel–]Albert Debrunner, *Altindische Grammatik*. Ia. *Nachträge zu Band I*. Göttingen, 1957, 121: „umherschweifend?”.

⁴¹ *VIA* 256; *EWAia* II. 705–706.

⁴² Az *r*; *l* likvidák kérdéséről az öindben és általában az indoiráni nyelvekben ld. Manfred Mayrhofer, *Zur Vertretung der indogermanischen Liquiden in den indo-iranischen Sprachen. Indologica Taurinensia* 28 (2002) 149–161; a középipind nyelvek vonatkozásában ld. Oskar von Hinüber, *Das ältere Mittellindisch im Überblick*. Wien, 2001², 176–177 (a középipind nyelvek közül a keletiekre volt jellemző az *l* dominanciája).

⁴³ Yāskától származó idézet formájában ez a magyarázat Sāyana *Rgveda*-kommentárjában is megtalálható. Sāyana egyébként így glosszálja a szót: *sarāṇaśīlam*, vagyis ’akire jellemző / akinek szokása a mozgás/menés’.

⁴⁴ Edward W. Hopkins, *Vedic Reduplication of Nouns and Adjectives. The American Journal of Philology* 14 (1893) 32.

⁴⁵ *EWAia* II. 712.

⁴⁶ Debrunner (*Ai. Gr.* II, 2. 217–219) alaposan tárgyalja az *-ala-* képzőt, bemutatja, hogy a deverbális mellett denominális használatlal is rendelkezik (az utóbbira ld. pl. klassz. szkt. *gav-ala-* ’bivaly(szarv)’ a *go-* ’szarvasmarha’ főnévből), de áttekintéséből nem derül ki, mi volt a szuffixum pontos eredeti funkciója. Biztosabbat lehet mondani az *-ila-* képzőről, amely melléknévi származékokat hoz létre ige-gyökből vagy névszökből. Ha főnévi tőhöz csatlakozik, akkor a képzett szónak ’valamivel ellátott’ jelentése van. Ld. *Ai. Gr.* II, 2. 362–364.

Grassmann és Hopkins gondolataira egyaránt alapozva (tudniillik reduplikált képzést és disszimilációs egyszerűsödést feltételez, de a **sal-* 'só' többől indul ki) Birgit Anette Olsen nemrégiben egy teljesen új ötlettel állt elő,⁴⁷ és a védikus *salalūkam* szót latin és örmény párhuzamok segítségével gondolta megfejthetőnek. Az örmény *altaltowk(k')* és a latin *salsūgō* (változata: *salsilāgō*) szavak jelentése egyaránt 'valami sós; sós talaj', formailag pedig közös bennük az alapnyelvi gyök (**sal-*) és az eredeti szuffixum (**-ūk/g-*), még ha a képzés maga részben eltérő is (tudniillik az örmény reduplikációnak csak abban a latin variánsban van megfelelője, amelyiknek a képzője nem tartalmaz *ū*-t). Ugyanezeket az elemeket véli felfedezni Olsen a védikus hapaxban is, amelyet – amint fentebb, a szintaktikai viszonyok tárgyalásánál már említettem – ennek megfelelően „salty ground” („sós talaj”) jelentésben értelmez: „For how long have you been making salt ground!” („Mily régóta készítesz sós talajt!”) A *démont* (17a: *rákṣaḥ*) egy fával azonosító metaforára épülő strófa egészének értelme így a következő lenne: Indra sokáig csak azzal kínozza és próbálta tönkretenni a fát, hogy sós talajt biztosított neki, most azonban radikálisabb megoldáshoz kell folyamodnia: ki kell irtania gyökerestül, és szét kell vágnia.

Grassmann és Olsen értelmezésének közös pontja, hogy egyaránt egy **salsalūkam* > *salalūkam* disszimilációs egyszerűsödést feltételeznek. Nyilvánvaló, hogy ennek a hipotézisnek a létjogosultsága kulcsfontosságú mindkét etimológia értékelésénél. Vizsgáljuk meg tehát, mennyiben támasztható alá párhuzamokkal a feltételezett hangtani folyamat (**sal-sal-* > *sal-al-*).

Ezzel kapcsolatban először is megállapíthatjuk, hogy a védikus nyelv intenzívumi képzéseinél a *CaR-* felépítésű⁴⁸ reduplikációs szótagok⁴⁹ után a feltételezettel analóg egyszerűsödés (azaz **CaR-CaR-* > *CaR-aR-*) sohasem játszódik le: a reduplikált intenzívumi fő minden esetben megtartja ritmikai szerkezetét, a reduplikációs szótag nehéz szótag marad. Likvidára (*l*, *r*) végződő intenzívumi reduplikációs szótagok a következő gyököknél fordulnak elő:⁵⁰

(14) <i>car-kar-/car-kir-</i>	($\sqrt{k\bar{r}}$ 'dicsőít, magasztal')
<i>jal-gul-</i>	($\sqrt{g\bar{r}}$ 'lenyel')
<i>car-car-</i>	(\sqrt{car} 'mozog')
<i>tar-tar-/tar-tur-</i>	($\sqrt{t\bar{r}}$ 'átjut')
<i>dar-dar-/dar-dir-</i>	($\sqrt{d\bar{r}/d\bar{r}}$ 'szétrepeszt, széthasít')
<i>dar-dhar-</i>	($\sqrt{dh\bar{r}}$ 'tart')

⁴⁷ Olsen, *i. m.*, 336–338.

⁴⁸ A *C* tetszőleges mássalhangzót, az *R* szonoráns mássalhangzót jelöl (azaz az *m*, *n*, *r*, *l* mássalhangzók valamelyikét).

⁴⁹ Schaefer, *i. m.*, 33–34.

⁵⁰ Schaefer, *i. m.*, 33.

<i>jar-bhr-</i>	(\sqrt{bhr} 'hord, visz')
<i>sar-sr-</i>	(\sqrt{sr} 'kinyújt[ózik], kiterjeszt' ⁵¹)

Ezt erősítik meg a fentebb tárgyalt, biztosan reduplikált *-úka-* képzős származékok is, amelyeknél szintén nem figyelhető meg a *salalúkaṃ*nál Grassmann által feltételezett vagy ahhoz hasonló változás, hiszen mindegyik megőrzi ritmikai felépítését: a képző előtti két szótag rendre egy nehéz és egy könnyű szótag (mind a *CaR-*, mind a *Cā-* felépítésű reduplikációnál): *jañjap-úka-*, *dandaś-úka-*, *dandah-úka-*, illetve *jāgar-úka-*, *yāyaj-úka-*, *vāvad-úka-*. Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy semmiféle rendszerszerű, strukturális alapja nincs egy Grassmann-féle reduplikált intensívumi **sal-sal-* > *sal-al-* változásnak, amely az első szótag súlyának megváltozásával járna.

Továbblépve, természetesen azt is érdemes megvizsgálnunk, van-e bármilyen más (nem reduplikációs, illetve nem intensívumi) példánk az említett hangváltozásra, vagyis arra, hogy egy szibiláns (vagy általánosabban: bármilyen mássalhangzó) törlődik a szótag nyitányából a megelőző szótag egy mássalhangzós kódja után ($*VC_1sV / *VC_1C_2V > VC_1V$).

Wackernagel részletesen tárgyalja a mássalhangzók kiesésének különféle eseteit az óindben.⁵² Áttekintéséből az derül ki, hogy a számunkra releváns hangtani környezetben nem adatolt sem szibilánsok, sem általában véve bármilyen mássalhangzó törlődése, tehát el kell vetnünk azt a feltételezést, hogy a *salalúkaṃ* szónál egy szabályos (vagy legalábbis egyedi eseteknél többször lejátszódó) disszimilációs egyszerűsödésről lenne szó.

Egy intervokális **ls* mássalhangzó-kapcsolatnál véleményem szerint amúgy is inkább az első szótag kódjában levő likvida eltűnésének lenne nagyobb valószínűsége (azaz inkább **salsal-* > *sa-sal-*), bár Wackernagelnél erre sem találunk pontos párhuzamot. A szóközepi folyamatok⁵³ közül ugyanis legfeljebb az *r* likvida kiesése lenne ide vonható, de ez is csak egyedi esetekben történik meg, általános szabálynak nem tekinthetjük, ráadásul a biztosra vehető példákban mindig mássalhangzó-kapcsolat előtt megy végbe. Egyértelműen az *r* kiesésével kell számolnunk például a *tváštṛ-* 'istennév, egy teremtő-alkotó isten neve' szóban, amely az avesztai *θβōrəštar-* 'alkotó, teremtő' kognátum tanúsága alapján bizonyosan egy indoiráni **tvarštar-/tvarštr-* alakra megy vissza. Szintén ide tartozik az óvédikus kortól (az *Atharvaveda-samhitātól*) fogva

⁵¹ Schaefer, *i. m.*, 198–199. (A 33. oldalon Schaefer – tévesen – a 'fut' jelentést adja meg a gyökhöz, ugyanakkor később, az intensívumi adatok részletes elemzésénél már a fent megadott jelentéssel számol, és felhívja a figyelmet arra, hogy a védikus igerendszerben ezt a két homonim \sqrt{sr} gyököt el kell különíteni egymástól. Vö. *EWaia* II. 705–706.)

⁵² Jakob Wackernagel, *Altindische Grammatik. I. Lautlehre*. Göttingen, 1896, 261–275.

⁵³ Wackernagel, *i. m.*, 268–275.

ismert *várdhra-* 'szij, öv' főnév *vadhra-* variánsa, amely azonban csak valamivel később, először az újvédikus prózai *Jaiminīya-brāhmaṇa* szövegében adatolt.⁵⁴

Wackernagel ezek alapján az *r* eltűnését a __*Cr* környezetre („vor einem Konsonanten, dem ein *r* folgt”) korlátozza. Ennek azonban némileg ellentmond az imént idézett első példa (*tváṣṭr-*), amelynél Wackernagel szerint a kiesés először a *tváṣṭr-* (vagyis az *r* mássalhangzót, nem pedig szillabikus *r*-t tartalmazó) allomorfból következett be. Itt ugyanis __*CCr* (nem pedig a Wackernagel által hivatkozott __*Cr*) kontextussal állunk szemben. Ráadásul figyelemre méltó, hogy a korai védikus korszakban, azaz a *Rgveda*-ban, a *tváṣṭr-* szónak, bár meglehetősen gyakran bukkan fel, egyetlen olyan előfordulása sincs, amelyben az említett *tváṣṭr-* töv változat szerepelne⁵⁵ (ez természetesen lehet csupán a véletlen műve, de a nagyszámú adat miatt mégis szembeötlő). Mindezek alapján nem zárhatjuk ki azt a lehetőséget sem, hogy az *r* kiesésének kontextusát általánosabb __*CC* formában kell megadnunk. Mindenesetre a fenti második példában (*várdhra-* > *vadhra-*) és egy-két további, itt nem idézett esetben, amelyben ténylegesen *Cr* előtt játszódik le az *r*-törlés, a második *r* disszimilatív hatásával számolhatunk.

Wackernagel két további példája egyébiránt bizonyosan nem helytálló: az általa a \sqrt{kr} 'megemlékezik vmiről/vkiről' gyökhöz,⁵⁶ mégpedig annak intensívumához vont (nézete szerint tehát **car-kr-V*-ből származó) „*cakr-át*” és *cakr-iyās* szavakat máshogyan kell értelmezni. Az utóbbi valójában a \sqrt{kr} 'tesz csinál' gyök perfectumtövből (!) képzett optativusi alakja, amelyben a reduplikáció mindig is csupán *ca-* volt (nem pedig *car-*), míg az előbbi alak tulajdonképpen nem is létezik, hiszen a *Rgveda* 10.95.12b és 13b szöveghelyeken a *samhitā-pāṭhā*-ban szereplő *cakrān* nem egy reduplikált participium *-át* végződésű sing. nom.-ának *samdhī*-variánsaként értelmezendő (a szókezdő *n* előtt), hanem *cakrām*ként, tehát a *cakrā-* 'kerék' főnév sing. acc. alakjaként,⁵⁷ amelyben szintén nem játszódott le a feltételezett törlési folyamat.

Felvetődhet mindezekén túl esetleg az is, hogy a *salalūkam* szó sajátos hangalakjában nem disszimilációs egyszerűsödés, hanem inkább valamilyen „védikus prákritizmusnak”⁵⁸ nevezett változás eredményét kellene látnunk. Ez

⁵⁴ Wackernagel, *i. m.*, 270.

⁵⁵ A következő alakok adatoltak: sing. nom. *tváṣṭā*, sing. voc. *tváṣṭar/ivaṣṭar*, sing. acc. *tváṣṭāram*, sing. gen. *tváṣṭur*. Ld. Grassmann, *Wörterbuch*, 565–566; Alexander Lubotsky, *A Rgvedic Word Concordance*. I. A–N. New Haven (CT), 1997, 652.

⁵⁶ Schaefer, *i. m.*, 107 így adja meg a jelentést: „rühmend gedenken”.

⁵⁷ Ezt a széles körben elterjedt felfogást ld. Karl Hoffmann, *Der Injunktiv im Veda*. Heidelberg, 1967, 205/190. jegyzet. A kérdéssel legújabban Susanne Schnaus foglalkozott, aki Hoffmanntól eltérő módon értelmezi a szót, de ő sem reduplikált képzést feltételez: Susanne Schnaus, *Neuer Versuch zu cakrānā* in RV X 95. In: „*dat ih dir it nu bi huldi gibu*”. *Linguistische, germanistische und indogermanistische Studien Rosemarie Lühr gewidmet*. Hrsg. von Sergio Neri–Roland Schuhmann–Susanne Zeilfelder. Wiesbaden, 2016, 393–398.

⁵⁸ „Védikus prákritizmusról” olyan szavak, alakok esetében beszélünk, amelyek valamely vé-

azonban szintén nem valószínű, hiszen a középidben egy esetleges óind *ls* más-salhangzó-kapcsolatból az úgynevezett asszimilációs hierarchiára⁵⁹ vonatkozó szabályok alapján geminált *ss* jönne létre (vagyis **sassal-*). Párhuzamként lásd a következő, *r* likvidát és valamilyen szibilánst tartalmazó példákat, amelyek a sorrendtől függetlenül a szibiláns asszimilációs szempontból „erősebb” voltáról tanúskodnak: óind *várṣati* > páli *vassati*, óind *dārśana-* > páli *dassana*, óind *sahāsra-* > *māhārāṣṭrī* prákrit *sahassa*.⁶⁰ Még ha ez a hipotetikus **sassal-* forma később ritmikai okok miatt esetleg egyszerűsödne is (ami nem túl valószínű), akkor is egyértelműen inkább **sasal-* lenne a végeredmény, nem pedig a ténylegesen adatolt *salal-*.

Stephanie W. Jamison⁶¹ nem tárgyalja a fenti nehézségeket, ezért alapvetően lehetségesnek tartja a disszimilációs egyszerűsödés feltételezését, még ha nem gondolja is szükségszerűnek, és hozzáteszi, hogy a strófa első sorában szereplő, hangalakilag nagyon hasonló és szinte ugyanabban a metrikai pozícióban⁶² álló *sahámūlam* szó közeli jelenléte megkönnyíthette a folyamatot. Jamison nézete szerint tehát elképzelhető, hogy itt egy teljesen egyedi, csakis ehhez a konkrét szövegkörnyezethez kötődő hangváltozás játszódott le.⁶³ Bár ezt az ötletet nyil-

dikus kori, tehát óind szövegben fordulnak elő, de hangalakjuk a középid korszakra (vagyis alapvetően a prákrit nyelvekre) jellemző sajátosságokat mutat. Legtipikusabb esete a rövid *a*, *i*, *u* magánhangzók valamelyikének megjelenése az óind szillabikus *r* helyett. A „védikus prákritizmusok” kérdésének kiterjedt szakirodalmából ld. többek között Chlodwig H. Werba, *Prakritic Wordforms in the Ṛgvedasamhitā. Wiener Zeitschrift für die Kunde Südasiens* 36 (1992) 11–18; Thomas Oberlies, *Middle Indo-Aryan and (the) Vedic (Dialects). Historische Sprachforschung* 112 (1999) 39–57; a nevezetes *akhkhalikṛtyā* (*Ṛgveda* 7.103.3c) alakról ld. Paul Thieme klasszikus, egy bekezdésnyi, de annál szellemesebb felvetését: Paul Thieme, *akhkhalikṛtyā. Kuhn's Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 71 (1953) 109 (ti. **ak(h)khala-* = óind *akṣāra-* 'szótag'), amelyhez azonban vö. legújabban Stefan Zimmer, *Ṛgveda* VII, 103,3 *akhkhalikṛtyā* and the Aryanization of India. *Die Sprache* 51 (2014/2015 [2016]) 51–59.

⁵⁹ Ld. többek között von Hinüber, *i. m.*, 180.

⁶⁰ Teljesen a mi esetünknek megfelelő (vagyis *l*+szibiláns) példát nem találtam, azonban von Hinüber, *i. m.*, 201 megjegyzése alapján itt is az *r*-rel azonos fejlődést várhatunk.

⁶¹ Ld. Jamison online kommentárjának vonatkozó részét a Joel P. Breretonnal közös *Ṛgveda*-fordításhoz (ez utóbbi adatait ld. a 4. jegyzetben): <http://rigvedacommentary.alc.ucla.edu/> (2022. április 2.).

⁶² Mindkét szó a 11 szótagos *triṣṭubh pāda* cezúra utáni átvezető részében található, annyira különbséggel, hogy az első *pādā*ban 4. szótag utáni, azaz „korai” cezúra van, a harmadikban 5. szótag utáni, azaz „késői”. A védikus metrikáról dióhéjban: Arthur A. Macdonell, *Vedic Grammar for Students*. Oxford, 1916, 436–447; részletesen: E. Vernon Arnold, *Vedic Metre in Its Historical Development*. Cambridge, 1905.

⁶³ Arra vonatkozólag, hogy egy bizonyos metrikai pozícióban való előfordulás milyen nyelvi-nyelvtani sajátosságokat és analógiás változásokat tud előidézni a *Ṛgvedā*ban, ld. többek között Máté Itzés, *Light Verb Constructions vs. Simple Verbs in Vedic: vimócanam kṛñute* (RV 3,30,12d). In: *CEENIS Current Research Series*. I. Ed. by Danuta Stasik–Anna Trynkowska. Warsaw, 2013, 114–117 (egy helyen rendhagyó mediális *ví mucadhvam* igealak a megszokott aktív **ví mucata* helyett). Egy másik hasonló esetről ld. Hoffmann, *i. m.*, 90; Kümmel, *i. m.*, 402.

vánvalóan nehéz cáfolni, *ad hoc* volta miatt mégis meglehetősen bizonytalan lábakon áll.

A fentebbiekben azt láttuk, hogy kizárólag szintaktikai érvek alapján nem lehet megállapítani a *salalūkam* szó mondattani kategóriáját. Bár legkézenfekvőbbnek a főnévként történő értelmezés látszik (tárgyi szerepben, közvetlenül az őt követő tranzitív *cakartha* ige előtt, amely utóbbi lehet funkcióige vagy könnyű ige, de lehet lexikális főige is), nem zárható ki az sem, hogy melléknévként (úgynevezett kettős accusativusi szerkesztéssel a faktitív kopula mellett) vagy adverbiumként (a szintaktikailag intranszitiv, illetve az aktáns cselekvéshez való viszonya alapján inattings *cakartha* bővítményeként) kell felfognunk.

A derivációs morfológia terén kínálkozik az egyetlen olyan pont, amely a szó interpretációja szempontjából nagyjából biztosnak tekinthető, tudniillik az *-ūka-* névszóképző használata. Ez a tény a fenti lehetőségek közül inkább a melléknévi-adverbiumi felfogás felé billentené a mérleg nyelvét, hiszen az ilyen képzőt tartalmazó szavak rendszerint nem cselekvést kifejező *nomen actionis*ok, hanem a cselekvőt (Pāṇini szerint a saját szokása, természete, ügyessége szerint cselekvő ágenst) megnevező névszók. Mivel az *-ūka-* képző az etimológiaiilag egyértelmű szavakban valamilyen reduplikált ige-tőhöz kapcsolódik, ezért a *salalūkam*nál is többen feltételezik ezt a képzésmódot, és Grassmann (illetve Yāska) nyomán disszimilációs egyszerűsödésre gondolnak (**salsal-* > *salal-*). Bármennyire is tetszetős ez a hipotézis, láthattuk, hogy ez a sajátos mássalhangzó-törlési folyamat lényegében véve semmilyen párhuzammal, fonológiai tendenciával vagy fonetikai környezettel nem indokolható.

Mindent egybevéve röviden a következőképpen foglalhatjuk össze az elmondottakat: Mivel a *salalūkam* hapax legomenon interpretációja teljesen bizonytalan, a „legenergiatakarékosabb” megoldás bizonyos értelemben kétségkívül az lenne, ha jövevény-szónak tekintenénk,⁶⁴ és így a forrásnyelv ismeretének híján „mentesülnénk” az etimológiai tisztázása alól. Láttuk azonban, hogy az *-ūka-* képző több esetben világosan indoíráni-indoeurópai etimológiájú tőhöz járul, ezért nagyon is lehetséges, hogy itt is ilyen esettel állunk szemben.⁶⁵

⁶⁴ Ahogy fentebb (32. jegyzet) láttuk, ez például Kuiper, *i. m.*, 93 álláspontja. Ezzel kapcsolatban megjegyezhetjük (anélkül, hogy ennek a szerteágazó kérdéskörnek a részleteiben elmélyednénk), hogy Kuiper nem állt egyedül a Leideni Egyetem múlt századi professzorai között abban a tekintetben, hogy egy indoeurópai nyelv szókincsében bátran és a megszokottnál nagyobb mértékben számolt idegen eredetű elemekkel. Gondoljunk csak Robert S. P. Beekes munkásságára az ún. „pregörög szubsztrátum” vonatkozásában, amelynek – sokak által természetesen vitatott – eredményei legújabbban görög etimológiai szótárában csapódtak le, amelyben nagy számban található pregörög eredetűnek titulált szavak: Robert Beekes, *Etymological Dictionary of Greek*. I–II. With the assistance of Lucien van Beek. (Leiden Indo-European Etymological Dictionaries Series, 10/1–2.) Leiden–Boston, 2010.

⁶⁵ Természetesen elméletileg nem zárható ki az sem, hogy egy indoeurópai eredetű képző (amelynek az *-ūka-* tűnik, hiszen Olsen, *i. m.*, 331–336 elemzése értelmében egy alapnyelvi elemekből építkező komplex szuffixumnak tekinthetjük) valamilyen idegen eredetű tőhöz, jövevény-

Mindazonáltal a fentebb tárgyalt bizonytalanságok miatt a *salalūkam* összes eddigi interpretációja több-kevesebb problémával terhes, így fordításában nem lehetünk biztosak. Nem kétséges, hogy többek között az ilyen és ehhez hasonló szavak miatt a *Ṛgveda* himnuszai továbbra is számtalan megfejtésre váró rejtély-llyel fogják megnehezíteni az értelmezők dolgát.

An enigmatic word in the *Ṛgveda*

Máté ITTZÉS

The Early Vedic hymns of the *Ṛgveda* abound in words that pose serious, often seemingly unsurmountable, difficulties for their present-day interpreters and translators. In such cases, it would seem an obvious solution to make use of the explanations of the later Vedic ritual prose texts and the extensive indigenous commentaries such as the one by Sāyana (14th century A.D.), but it quickly turns out that despite their claim of being authentic representatives of an allegedly continuous Vedic tradition, such later texts cannot be regarded as reliable sources concerning the Early Vedic state of affairs. What may still help to clarify the meaning of a given problematic word, is a thorough contextual analysis of all its occurrences as well as an investigation of its etymology.

As can be expected, such interpretive difficulties usually surround the so-called hapax legomena in an extraordinary degree. To illustrate this, the present paper takes as an example the enigmatic word *salalūkam*, which occurs only once in Vedic, in fact the entire Old Indo-Aryan literature, and shows that almost nothing is certain about its interpretation. On the basis of its morphology (i. e. the ending *-am*), *salalūkam* can either be a noun or an adjective in the accusative case or an adverb, all of which interpretations are also fully compatible with the syntax of its clause.

At first glance, derivational morphology is a slightly more promising means of explaining the enigmatic hapax. Namely, the word contains the suffix *-ūka-*, which (apart from a number of etymologically or semantically obscure formations) is relatively well attested in the function of forming nouns and adjectives with agentive meaning from reduplicated, mostly intensive, stems. These circumstances have led several scholars to assume some kind of reduplicated formation in *salalūkam* as well. What such interpretations have in common,

szóhoz csatlakozik. Másfelől pedig az sem lehetetlen, hogy maga a képző az átvett elem, amely az átvevő nyelvben termékenyvé válna „saját”, vagyis az alapnyelvből örökölt tövekhez járul (ezt a folyamatot példázza a normann-francia eredetű *-able* képző története az angolban). A képzők kölcsönzéséhez ld. újabban pl. Frank Seifart, Direct and Indirect Affix Borrowing. *Language* 91 (2015) 511–532.

irrespective of one's precise understanding of the alleged reduplicated stem preceding *-úka-*, is the hypothesis of a haplological dissimilation **sal-sal-* > *salal-*. However, a survey of consonant deletions in Old Indo-Aryan shows that this process is paralleled nowhere else in the language, which makes its assumption in the case of *salalúkaṃ* entirely ad hoc. The process **ls > l* cannot be regarded as an instance of the so-called „Vedic prakritisms” either. Such considerations make it probable that, in spite of continuous efforts to clarify its meaning, the hapax legomenon *salalúkaṃ* will, perhaps always, remain for us as enigmatic as before.